

TÖLGYESSY ZSUZSANNA

EGY KISLÁNY ÉLETE

az 1910-20 évek fordulóján Esztergomban

A kislány, akiről írni fogok, a nagymamám. Született 1912. április elsején, meghalt 1987. december 19-én. Lánykori neve Szabó Erzsébet, asszonyneve: Szabó Józsefné. Élete korai szakaszának feltárásában lánya, az én édesanyám, segített, mivel testvére, unokatestvérei, férje már meghaltak.

ÁLTALÁNOS KÖRKÉP

A közoktatás kezdetét Magyarországon a 1777-es Ratio Educationis jelenti. Hatása csak lassan mutatkozott meg, hiszen a XVIII. századi iratokon általános az a gyakorlat, hogy a parasztok maguk nevét kereszttel jelölik, ill. ismerünk olyan dunántúli adatot, miszerint csak minden 12. faluban akadt az előjáróságban egy olyan ember, aki le tudta írni a nevét.

Igazi változást csak Eötvös József 1868-as népoktatási törvénye hozott, amelynek eredménye az analfabetizmus fokozatos visszaszorítása lett. 1870-ben 68,7%-os, 1913-ban már csak 33,3%-os volt a 6 év feletti lakosság arányában az analfabéták száma, de még mindig a lakosság 19% nem végezte el az elemi iskola 4 osztályát, bár 1908-tól ingyenes lett az elemi iskolai oktatás. Az I. világháború után – 1921-ben – szükségessé vált a népoktatási törvény megerősítése: a szülőket kötelezik arra, hogy gyerekeiket 9 tanéven (6 elemi és 3 ismétlő osztály) nyilvános iskolai oktatásban részesíttessék, ha ezt nem teszik, és gyermekeik igazolatlanul hiányoznak, 600 korona pénzbírsággal sújthatók. Valószínűleg a törvény nem máról holnapra változtatta meg a szülői magatartást: halotti anyakönyvi kivonatokat lapozva figyeltem fel arra, hogy a 12 évnél idősebb fiúgyereknél már foglalkozást jelölnek – pl. asztalos inas, földműves.

A körülmények csak lassan javultak – 1930-ra érte el a magyar iskola-rendszer azt a szintet, hogy egy tanteremben már ne 60, hanem csak 40 gyerek legyen. A vidéki lakosság iskolázottságát vizsgálta Andorka Rudolf. Az alábbi adatok az 1930-as évet tükrözik:

	FÉRFIAK	NŐK
Analfabéta	8,9%	12,6%
1–5. o.	42,0%	43,0%
6. o.	40,0%	39,0%
8. o.	4,1%	5,1%
Érettségi	2,7%	0,8%
Felsőfokú	1,1%	0,0%

A számadatokból leszűrhető, hogy a férfiak iskolázottabbak, a különbség legszembeütőbb a legkevésbé és leginkább iskolázott csoportoknál, de az is látható, hogy nemtől függetlenül a lakosság több mint a fele, analfabéta vagy maximum 5 osztályt végzett. Ebben az időszakban még hat az a felfogás, hogy lányokból feleségek, anyák lesznek, számukra az írás-olvasás-számolás alapjainak elsajátítása elegendő, az iskolánál fontosabb az, amit otthon az édesanyjuktól tanulnak meg. Ugyan hamarosan a 20-30-as években megindul a lányok iskoláztatása a polgári iskolákban, és a tanítóképzés intézményeiben, itt már a 30-as évek végére több lány tanul, mint fiú.

ESETTANULMÁNY: SZABÓ ERZSÉBET

Nagymamám szegény családban született, apja nincstelen árvagyerek volt, édesanyja csekély földet azért örökölt, de mivel megélhetésük Esztergomban nem volt biztosított, a fiatal házaspár Budapesten próbált szerencsét, a IX. kerületben, Gát utca tízben kaptak házmesteri munkát. Nagymamám így budapesti születésű, kétéves volt, amikor apját behívták katonának, ekkor édesanyja nem látott más megoldást visszaköltözött rokonaihoz (6 testvére volt) Esztergomba. Édesanyjának dolgoznia kellett: napszámba járt és a bencés diákok ruháit mosta. A kis Bözsire, nagymamámra, talán közben valamelyik nőrokon vigyázott. 1918 szeptemberében elkezdte az elemi iskola első osztályát. Aztán leszerelt az apja, aki talált munkát a dorogi bányában, és 1919 novemberében megszületett az öccse – Gyuluska. A harmadik osztályt már nem kezdte el a nagymamám, mert anyjának pénzt kellett keresnie, így ő vigyázott kisöccsére, ő látta el a háztartást is.

8 éves volt ekkor. Ariés által feltárt középkor világát idézi ez a sors: „Betöltve az 5-7 évet, a gyermek átmenet nélkül a felnőttek közé került. A népi osztályok még sokáig ilyen rövidnek tartották a gyermekkort.” Hogy tudott helyt állni? Mesélte, hogy volt, mikor túl keményre főzte a nokedlit, vagy a ki nem belezett tyúkból készített levest. Történtek súlyosabb dolgok is, megsérült a keze, nem vitték el az orvoshoz, az eredményt én is láttam gyermekkoromban: a bal kézfejen egy szörnyű forradás, mint-

ha átment volna rajta egy golyó és a mutatóujja akkora volt, mint a kisujja, ezért például nem tudott horgolni, kötni. Életére azonban sötétebb árnyékot vont, hogy a rábízott Gyuluska meghalt 13 hónapos korában 1920. december 14-én délután fél kettőkor. A halotti anyakönyv szerint tüdőgyulladásban. De az én nagymamámnak azt mondták a szülei, hogy ő volt az oka, mert a bekakilt kisöccsét hideg vízzel mosta le. A kisiút a városzéli úgy nevezett Csalamádé temetőben temették el, anyukám mesélte, hogy halottak napján mindig elmentek a sírjához. Aztán tízéves nagymamám, mikor megszületett a második kisöccse, sikeresen felnevelte azt, tehát végül is szülei újból alkalmasnak tartották őt a csecsemőgondozásra, vagyis a korábbi neheztelés csak bűnbak keresés volt. Az élet úgy hozta, hogy kétszer is gyámolíthatta öccsét, először csecsemőkorában, majd a háború után, mikor katona öccse súlyos sebesüléssel feküdt egy budapesti kórházban, és nővére vállalta azt, hogy kétnaponta ételmet vitt neki – a szétbombázott vasúti sínek miatt az út Esztergomból Budapestre egynapos volt.

Ezt a fiúgyermeket már iskoláztatják a szülők, az elemi után a bencés gimnázium diákja lesz.

A fentiekkel újból Ariés könyve állítható párhuzamba: „Az otthoni munkák megtanulásán kívül a lányok úgyszólván semmilyen oktatásban sem részesültek. Azokban a családokban, ahol a fiúk kollégiumba mentek, ők nem tanultak semmit. Az iskolázottság a férfi nem monopóliuma volt. A nők ki voltak belőle zárva. Náluk a koraérettség és a rövid gyermekkor hagyománya is változatlan maradt a középkortól a 17. századig.” Tehát 250-300 éves elmaradás figyelhető meg ebben a történetben, amely nem lehetett egyedi, hiszen egy 1913-as adat szerint a lakosság 19%-a nem végezte el az elemi iskola első négy osztályát, és a háború utáni években ez mutató nemigen javulhatott. A XIX. század közepén elinduló folyamat, ami a következő évszázadot a gyermek századává tette, nem érintette a teljes lakosságot, a polgári családokban a lányok iskoláztatása is megindult, de a szegény családoknál a fiúk munkába állását is sürgette a kényszerűség.

Szerencsére a Lloyd deMause által felvázolt rémálomnak, vagyis a verésekkel, megszegényítéssel, ijesztgetéssel megkínzott gyerekkornak már nincs nyoma. Édesanyám szerint anya és lánya között közeli, bizalmas, szeretetteljes viszony volt, elképzelhetetlennek tartja, hogy az ő szeretett nagymamája megverte volna édesanyját kislánykorában. Az apa pedig magányos, mogorva ember volt, nem szólt bele a háztartás, gyereknevelés kérdéseibe. Egyetlen nyílt lázadása volt a szülők ellen, mikor 16 évesen – 1928-ban – levágatta a haját, és ekkor nem mert hazamenni.

Romsics Ignác adata szerint a két világháború között a női munkaerő aránya 26%-ról 32%-ra nőtt, aminek háttérében az általános elszegénye-

dés, ill. a gyárak, üzemek gépesítése állt. Nagymamám 13 éves volt, mikor magát 14-nek hazudta, és feketén elkezdett dolgozni az esztergomi Kuckländer-hegy tövében lévő téglá-és kályhagyárban. Egy télikabátra gyűjtött. Mikor másfél év alatt összegyűlt a pénze, és a kabátot is kinézte magának, hiába kereste pénzét a szekrényben. Az apja közölte vele, hogy a pénzen disznót vett. Így kénytelen volt kopott kabátját tovább használni, de ekkor határozta el, hogy elmegy hazulról. Előbb Pesten cselédeskedett – egy négytagú családnál volt minden eseléd, majd egy postás-kisasszonytól Dunakeszin. Az utóbbi helyen aranyélete volt, de a szülők jelentkeztek, hogy szükség lenne rá a bányászotthonban, és ő, mivel amúgy is honvágya volt, azonnal hazajött.

Majd férjhez ment egy asztaloshoz, született két gyermeke 1937-ben és 1938-ban. Egy lány, egy fiú, akiket rendkívüli gondossággal nevelt, nagyon ügyelt a tisztaságra, minden nap tisztát adott rájuk, ha egy váltás ruhájuk volt, akkor éjszaka kimosta. Gyerekeit félnapos óvodába járatta, hogy verseket, éneket tanuljanak, majd tanult az iskoláskorú gyerekeivel délutánonként, járt szülőértekezletre, bármi bajuk volt, azonnal szaladt velük az orvoshoz – ami a háború, különösen a front alatt nem lehetett egyszerű. Fia igen beteges gyerek volt, kórházba is került, bizonyára ez nagy aggodalmat jelenthetett számára, hiszen élete végéig nem felejtette el kisöccse halálát.

Bár nagymamám nem végezte el a négy osztályt, ez nem jelentette azt, hogy buta, műveletlen asszony volt. A család nagy újság és könyvolvasó volt. A nagypapám a Népszavát és a Népsportot olvasta, és benne a legkomolyabb cikkeket sem hagyta ki. Ő világosította fel feleségét, hogy abban a házban gyerekeskedett Budapesten, ahol József Attila is. Nagymama is minden nap kézbe vette az újságot, ugyan benne az ún. kis színes cikkeket kedvelte, rémtörténeteket, pletykákat. Esténként regényeket olvasott a család, amíg a gyerekek még kicsik voltak, a szülők felolvastak, később egymást közt cserélték a könyveket. A könyveket a bányászotthon könyvtárából kölcsönözték ki. Én arra emlékszem, hogy nekem Szepes Mária könyvsorozatát, a Pöttyös Pannit olvasta föl. Az írással azonban gondjai voltak nagymamának, írásképe sem volt szép, és néha felcserélte a betűket. Az 56-ban Új-Zélandra menekült fiának a leveleket mindig a férje írta meg, ő csak a piszkozatot készítette el.

A gyerekeinek fejlődést azonban feljegyezte, recepteket gyűjtötte, lemásolta. A szülők számára az természetes volt, hogy a gyerekeiket taníttatják: lányuk közgazdasági technikumot végzett, fiuk tanító lett.

Lányát már teljesen másképp nevelte, mint ahogy őt nevelték. Anyukám csak akkor tanult meg főzni, mikor férjhez ment. Neki a tanulás volt a dolga, édesanyja otthon volt, egyedül látta el a háztartást. 14 éves elmúlt, amikor édesanyjának eltört a bokája, így egy hónapig az ő irányítása alatt

kellett neki a háztartást vezetnie, nagyon mérges volt, és nagyon szenvedett ettől. Engem, mint lányunokát is, óvott mindentől, a tűzhely közelébe nem is mehettem, még a seprőt is kivitte a kezemből, csak teljesen veszélytelen dolgokban segédkezhettem – mint pl. a borsópucolás. Mikor a halála előtt egy hónappal megengedte, hogy a palacsintát én fordítsam meg, éreztem, hogy már nagyon beteg.

Ahhoz, hogy nagymamám megtegye ezt a nagy lépést, ami a középkorból a XX. századba vezet több indítéka kellett, hogy legyen. Szubjektív és

A lázadó, aki levágatta haját.

objektív tényezőkre is szükség volt, maga a világ is sokat változott körülötte – az orvosi ellátás ugyan javult, de a front átvonulása, az ötvenes évek, amikor inas nélkül dolgozó asztalos férjét kizsákmányolóknak titulálták, nem javítottak az életük minőségén. A fent említett tényezők nehezen vizsgálhatók, szerencsére egyetlen egyet sikerült megtalálnom, és a szerepe nagymamám életében is kimutatható – ez pedig a nagymamám által is emlegetett Zöldkereszt-mozgalom.

1915-ben alakult meg a Stefánia Szövetség, célja az anya- és csecsemővédelem volt, és megpróbált javítani a magyarországi súlyos arányú csecsemőhalandósági rátán, majd a Stefánia Szövetség az 1927-ben alakult Zöldkeresztes Egészségvédelmi Hálózattal egyesült 1940-ben, a védőnő hálózat kiépítése kötődik hozzájuk többek között. Preventív egészségvédelemmel foglalkoztak, elindították például az Anyák iskoláját, amelyben már a képzett védőnők felvilágosító munkával foglalkoztak. Sajnos a Zöldkereszt működése a falusi lakosság alig több mint harmadára terjedt ki.

Szerencsére Esztergomban létezett és igen aktívan tevékenykedett a helyi Zöldkereszt. Babakelengye-gyűjtés, tejosztás, vörheny elleni oltás megszervezése mind, mind e szervezethez kapcsolódott, a rendszeres felvilágosító munka és csecsemők, kisgyermekes rendszeres felülvizsgálata mellett. Nagymamám vitte a gyerekeit mérésekre, preventív vizsgálatokra, ellátogatott a felvilágosító előadásokra, és az ott szerzett tudást tovább is adta asszonytársainak. Én magam is emlékszem, hogy az utcán megállították, adjon tanácsot fürdetés, cumi vagy szobatisztaság ügyében. Valószínűleg az a mondat, amit a saját lányaimnak is tovább szeretnék adni egy zöldkeresztes előadáson hangzott el: „A kisbaba fején mindig legyen valamilyen fejfedő vagy a hideg vagy a meleg ellen!”

ZÁRSZÓ

Alexander Fleming csak 1929-ben fedezte fel a penicillint. Szabó Gyuliska halálát nem a nyolc éves kislány felelőtlensége okozta, hanem a magas láz és az ezt eredményesen csökkentő gyógyszer hiánya.

Esztergom az iskolák városa: lánygimnázium, polgári lányiskolák, tanítóképző működik a korban, de Szabó Erzsébet csak két évig tanulhat, a szülők valószínűleg úgy gondolták, hogy egy lány csak feleség és anya lehet, amire az otthon készítheti fel őt, és így az iskolába járás felesleges. A társadalom kasztkokra szakadását jelzi, hogy a polgári családokban épp ezekben az években indul el a lányok iskoláztatásának divatja. (Ez a társadalmi jelenség fiútestvérét is sújtotta, két év bencés gimnáziumi tanulmányok után, az apának ki kell vennie a fiát az iskolából. A családi hagyomány szerint a tanár mondata így hangzott: „Hová fognak járni a hivatalnokok gyermekei, ha egy bányászgyerek is ide jár?!” A fiú elvégezte a polgári iskolát, és jóval később már családos emberként a jogi egyetemet is.)

Az önálló pénzkeresési kísérleteket megakadályozzák a családi kötelékek, a pénz nem téli kabátra kell, hanem ennivalóra, ha szükség van a női munkaerőre, hiszen a szülők munkahelyén, a bányászotthonban főzni is kellett, akkor visszahívják a lányt, a fizetsége, hogy enni-innivalója meglesz.

Szabó Erzsébet sorsa azt is bizonyítja, hogy a saját család kialakításakor új koordináta rendszer építhető, ahol a lánygyermek iskolába jár, sőt eljut az érettségiig, és a házimunka alól mentesül, a fiúgyermekhez hasonlóan.

Mi lehet az aktualitása a fent vázolt gyermekkor-történetnek? Hiszen: „A gyermekkor történeti értelmezései nemcsak a múlt gyermeki világáról, a korabeli felnőttek vélekedéséről szolgálnak információval, hanem egyértelműen mutatják a történetíró saját korának gyermekfelfogását is.”

A nyolcéves gyerekekre a háztartás és a csecsemőgondozás felelősségét ráruházó szülők példája rávilágít a mai helyzetre, mikor a gyermekkor ugyan rövid, de a felelősséggel járó felnőttkor átlépése pedig lassan kitoldódik az emberi élet felére. Mintha újféle felállás alakulna ki szülők és gyerekek közt: a gyerekek diktálnak a szülőknek, akik pedig teljesítik a parancsaikat. Követelődző, kielégíthetetlen gyerekek és alárendelt szerepkörű, tehetetlen szülők – ezen a helyzeten épp a jövő érdekében változtatni kell. A gyerekkor ne legyen feladatok, kötelességek, felelősség híján – természetesen a lényeg a megfelelő mérték megtalálása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Andorka Rudolf (1979): A magyar község társadalmának átalakulása.

Műszaki Könyvkiadó, Bp., 18.

Ariés, Philippe (1987): Gyermek, család, halál. Gondolat, Bp. 199.

Gábor Éva (2008): Méltó helyet a védőnőknek! In: Hídlap. VI/28. szám, 19.

Hanák Péter szerk. (1978): Magyarország története 1890–1918. I–II.

Akadémiai Kiadó, Bp., 424.

História (1997): 5–6. szám, , 39., 47.

Kósa László szerk. (2004): Művelődéstörténet. Osiris Kiadó, Bp. 345.

Pörtl Zoltán (2008): Kályhagyári rapszódia. In: Hídlap. VI/40. szám, 29–30.

Pukánszky Béla (2006): A nőnevelés évezredei. Gondolat K., Bp. 315–7.

Ránki György szerk. (1978): Magyarország története 1918–1945. I–II.

Akadémiai Kiadó, Bp. 805.

Romsics Ignác (2005): Magyarország története a XX. században. Osiris K., Bp., 324.

Szabolcs Éva (2003): „Narratívák” a gyermekkorról. In: Iskolakultúra 2004/3. 27.

Szállási Árpád (1986): Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története. Komárom Megyei Nyomda, 60–61.

Vajda Zsuzsanna – Pukánszky Béla szerk. (1998): A gyermekkor története.

Eötvös József K., Bp. 13.

Winn, Marie (1990): Gyermekek gyermekkor nélkül. Gondolat K., Bp.